

*Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve 'Ades (Mercimek)
Kıssasına Dâir*

In Divan Poetry The Anecdote Of Hz. İbrahim And Lentil

Semra TUNÇ*

Özet

Divan şiirinin kaynakları arasında dinî unsurlar ve özellikle peygamber kıssaları ve ilgili hususlar önemli yer tutar. Peygamberlerin hayatını ele alan müstakil eserler dışında çoğunlukla telmihlerle karşımıza çıkan bu unsurlardan biri de Hz. İbrâhîm ve 'ades ilgisidir. Yazımızın amacı, -divanlarda bulduğumuz örnek beyitlerden hareketle- bu ilginin kaynağın tespit etmek ve açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler

Eski Türk Edebiyatı, Divan, Mesnevî, İbrâhîm, 'Ades, Mercimek

Abstract

Religional elements, anecdotes of prophet have important place in the sources of Divan poetry. One of the religional element is Hz. İbrahim and lentil. The aim of this study is to point out and explain the relation of anecdote of Hz. İbrahim and lentil with Divan poetry by the help of examples from Divan.

Key Words

Classical Turkish Literature, Divan, Mesnevi, İbrahim, Lentil.

* Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Divan şiirinin başlıca kaynakları, Kur'ân-ı Kerîm, tefsirler, hadisler, peygamber kıssaları, evliyâ hikâyeleri, tasavvuf, Şeh-nâme ve yerli malzemelerdir. Şüphesiz bu kaynaklar içinde en geniş yer tutan dinî unsurlardır. Bu unsurlar içinde, gerek müstakil eserler hâlinde ele alınışı, gerekse telmih ve teşbihlerle şiirlerde kullanılışıyla peygamber kıssaları dikkati çeker. Dinî-didaktik eserler dışında, özellikle gazel, kaside gibi manzumelerde çoğunlukla telmih ve teşbihlerle karşımıza çıkan bu malzemeyi değerlendirebilmek ve divan şiirini anlayabilmek için kıssaları tespit etmek gerekmektedir. Meselâ, Âdem(as), topraktan yaratılışı, Havvâ ile birlikte yasak meyveyi yediği için cennetten çıkarılışı ve buğday ilişkisi; İdris (as), meleklerle tedrisle görevlendirilmesi; Nûh(as), gemisi ve tûfân; Sâlih (as), Semud kavminin isyanı ve helâki, devesi; Lût (as), Sodom ve Gomore halkının sapkınlıkları sebebiyle helâk edilişleri; Ya'kûb (as), oğlu Yûsuf'un ayrılık hasretiyle ağlamaktan gözlerinin kör oluşu; Yûsuf(as), olağanüstü güzelliği, rüyâsı, kardeşleri tarafından kuyuya atılışı, bir kervan tarafından kurtarılıp Mısır'da köle olarak satılması, Züleyha'nın iftirası sonucu zindana atılması, rüya tabir etmesi ve Mısır'a azîz olması; Eyyûb(as), bir çok belâ ve musibet yanında vücudundaki yaralar kurtlandığı halde sabretmesi; Mûsâ(as), Tûr'da Allâh'ın hitabına mahzar olması ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellîsi, asâsı, peygamberliği ihtilafı olan Hızır ile yoldaşlığı; Hızır (as), âb-ı hayâtı bulup içmesi ve ebedî hayata kavuşması, ledünnî ilmi, bastığı yerlerin yeşil oluşu; Dâvud (as), sesinin güzelliği; Süleymân (as), üzerinde İsm-i A'zam yazılı yüzüğü (mühr)ü ve onun sayesinde insanlara, hayvanlara, cinlere ve rüzgâra hükmedişi, karınca, Hüdühüd ve Belkis ile ilgili hikayesi; İsâ (as), babasız doğması, bebekken konuşup annesi Meryem için şahitlik etmesi, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve dördüncü göğe çekilmesi, kıyamete yakın tekrar yeryüzüne inip İslâmiyeti tebliğ edeceği; Hz. Muhammed(sav), doğumunda ve hemen sonrasında meydana gelen olağanüstü olaylar ve sırtında peygamberlik mührü (hâtem-i nübüvvet) ile doğması, Allâh tarafından eğitildiği, başının üstünde sürekli dolaşan bulut, gölgesinin yere düşmeyişi, ayı ikiye ayırması (şakku'l-kamer), mi'râcî, parmağından su akıtması gibi kıssa, hikâye ve mucizeleriyle söz konusu edilirler. Yazımıza konu olan İbrâhîm (as) ve 'ades (mercimek) de bunlardan biridir.

Hz. İbrâhîm Türk edebiyatında, Nemrûd'un zulmü dolayısıyla mağarada büyütülüşü, aklıyla Allâh'ı buluşu, Kâbe'deki putları kırması, Nemrûd tarafından ateşe atılışı ve ateşin ona gülistan haline getirilişi, cömertliği ve sofrasının bereketi, oğlu Hz. İsmâîl'i kurban etmeye niyetlenmesi, onunla birlikte Kâbe'yi onarması, kıtlık esnasında kum dolu çuvalları buğday veya un oluşu mucizesi gibi çeşitli hususlara telmih ve teşbihlerle geçer. Ayrıca, ulû'l-azm peygamberlerden biri ve Hz. Muhammed(sav)'in atası oluşu ona diğer peygamberlere na-

zaran üstünlük kazandırmış, hakkında *Halîl-nâme* adlı bir mesnevî yazılmasına da vesile olmuştur.¹

Çalışmalarımız esnasında Hz. İbrâhîm ile 'ades (mercimek)in divanlarda kullanımı ilgimizi çekti. Divan şâirlerinin kullandığı ve bugün bazılarını bilmediğimiz, ancak kaynaklardan öğrenmeye çalıştığımız bu malzemelerin gerçek veya uydurma olsun mutlak bir kaynağı bulunduğunu düşünerek araştırmaya çalıştık. Bu sebeple başta Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere; Hz. İbrâhîm'le ilgili olabilecek eski ve yeni eserler², ansiklopediler³ ve benzer beyitlerin geçtiği tahlili yapılmış divanlar⁴ tarandı. Ancak 1414 yılında telif edilmiş olan *Halîl-nâme* dışındaki eserlerde bu ilginin kaynağı ile alakalı bir kıssaya rastlamadık. Söz konusu eserde, kıssa -verdiğimiz örneklerle uygunluk arz eder şekilde- şöyle hikaye edilmektedir:

“...Hz. İbrâhîm, ailesi ve inananlarla birlikte Filistin'e göç eder. Bir süre orada kalmaları için Cebraîl vasıtasıyla Allâh'tan emir gelir. Fakat bir zaman sonra bölgede kuraklık ve kıtlık baş gösterir. Cıvarda Hz. İbrâhîm'i seven zengin bir dostu vardır. Zahire almak için ona gider. Ancak onda da yoktur. Dostu, bulursa satın alması için ona altın verir. Fakat satın alacak bile yoktur. Bunun üzerine İbrâhîm(as) boş dönmek için çuvallara kum doldurtur, evlerine dönerler. Çok üzgün bir şekilde oturmakta olan Hz. İbrâhîm(as)e karısı Sara gelir. Dostunun dünyada hiç görülmedik buğday ve mercimek verdiğini söyler. Hz. İbrâhîm çok şaşırır, çuvallara bakar ve çuvallardaki kumun Allâh'ın lutfuyla buğday ve mercimek olduğunu görerek Allâh'a şükürler eder.. Bu buğday ve mercimeği halkı arasında paylaşırıp bir kısmını tohumluk ayırır, tohum isteyeneye verir, İllâhî lutufla bu tohumlardan bereket hiç eksik olmaz. Bu buğdaya “**sultânî buğday**”, mercimeğe “**Halîlî mercimek**” denir. Dünyada ekilip biçilen buğday ve mercimek de bu tohumdandır...” (1339-1388. beyitler)⁵.

¹ Abdülvâsi Çelebi, Halîlnâme, Haz. Ayhan Gültaş, KB, Yay. Ankara, 1996.

² Sa'lebî, Arâ'isü'l-Mecâlis, Mısır 1315; Tarih-i Taberî Tercümesi, 3 C, Hz. Mustafa Can, Anadolu Matb, İstanbul (tarih yok); Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), Haz. Muhammed Yelten, TDK, Ankara 1998; Mehmed Sofuoğlu, Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, Ötügen Yay. İstanbul 1987; Abdalbâkî, Târîh-i 'İlâmü'l-A'lâm, Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi, nu:13314; Muhammed ibn Muhammed (Altıparmak), Delâ'ilü'n-Nübüvve-i Muhammedî, İstanbul 1273; Nişancızâde Mehmed b. Ahmed, Mir'âtü'l-Kâ'inât, İstanbul 1290; Nasiruddin b. Burhanüddin Rabguzî, Kısâsü'l-Enbiyâ, Haz. Aysu Ata, Peygamberler Tarihi, 2 C. TDK, Ankara 1997; Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Haz: Mahir İz, 3. baskı, KB, Ankara 2000, 6 C; Ahmed Fakih, Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerife, Haz. Hasibe Mazıoğlu, TDK, Ankara 1974; Abdalbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, Mesnevî Şerhi, 3.baskı, KB, Ankara 2000; Âşık Paşa, Garîb-nâme, 4 C., Haz. Kemal Yavuz, TDK, Ankara 2000; Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediyye, 2 C, Haz. Âmil Çelebioğlu, MEB, İstanbul 1996.

³ Ömer Faruk Harman -Mustafa Uzun, “İbrâhîm”, TDVİA, C.21, s.266-73.

⁴ Ali Nihad Tarlan, Şeyhî Divanı'nı Tedkîk, Suhûlet Matb., İstanbul 1934, s.199; Mehmed Çavuşoğlu, Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili, Kitabevi, İstanbul 2001, s.179; Harun Tolasa, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniv. Yay., Sevinç Matb., Ankara 1973, s.256; Nejat Sefercioğlu, Nev'î Divanı'nın Tahlili, KB, Ankara 1990, s.175.

⁵ Gültaş, a.g.e., s.205-211.

Halil-nâme'de geçen bu hikâyeye işareti, divanlar dışında Ahmed Fakih (14.yy. sonu veya 15.yy. başı?)in *Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe*'si ile Tebrizli Ahmedî(ö.1479'dan sonra)nin *Yûsuf u Zelîhâ* adlı mesnevîsinde de tespit ettik. Telif tarihi kesin olarak bilinmeyen, ancak bugünkü bilgilere göre dil ve fonetik özellikleri açısından 14. yüzyılın ikinci yarısı, hatta 15. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı kabul edilen⁶ *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe*'de "*Fasl fî-Medh-i 'Adesi'l-Halîl 'Aleyhi's-selâm*" başlığı altındaki beyitlerde bu ilgiye işaret açıkça görülmektedir:

Fasl fî-Medhi 'Adesi'l-Halîl 'Aleyhi's-selâm
Gelün Halîlu'llâha varalum türbesine yüz sürelüm
Cânumuz kurbân virelüm şey li'llâh yâ Halîlu'llâh

O peygamberler dedesi honında çıkdı 'adesi
Allâhdan durur 'atâsı şey li'llâh yâ Halîlu'llâh

'Adesi mercimek aşî şifâ bulur yiyen kişî
Bayram durur yaz u kışî şey li'llâh yâ Halîlu'llâh⁷
(235-237. beyitler)

Yukarıda sözünü ettiğimiz *Yûsuf u Zelîhâ*'da ise hikâyeye başlangıç kısımlarında benzer şekilde geçmektedir:

Şükr ü minnet Hakka kim emr-i Celîl
'Âleme neşr eyledi hon-ı Halîl

Vâye aldı tâ halâvetden meges
Olmasun kem yâ Rab ol hondan 'ades⁸

Görüldüğü gibi, her iki eserde de kaynakla ilgili herhangi bir teşbih veya hikâyeye dair bir ipucu verilmemiştir. Ancak, bu ifâdelerin bir hikâyeye dayandığı da açıktır.

Bazı tefsirlerde ve peygamber kıssalarında bu hikâyeye, sebebi ve oluş biçimi bakımından hemen hemen *Halil-nâme*'deki gibidir. Ancak, bu eserlerde çuvalardaki kumun buğday veya buğday unu olması söz konusudur. Bahsedilen eserlerde ana hatları ile şöyle bir kıssa vardır:

"Hz. İbrâhîm memleketinde kıtlık olduğu bir yılda civardaki bir dostundan zahire istemek için adamlarını yollar. Ancak onların "Bizde de kıtlık var, misafirlerimize bile

⁶ Osman Fikri Sertkaya, "Ahmed Fakih", TDVİA, C.2, s.66.

⁷ Mazioğlu, a.g.e, s.36.

⁸ Tebrizli Ahmedî, *Yûsuf u Zelîhâ*, Marmara Üniv. Fen-Edeb. Fak. Ktp, Yazma Nu:51, vrk. 7b. (Mısradaki geçen "kem" yazmada "kim"; "hondan" kelimesi "hona" şeklinde yazılmış ve harekelenmiştir.)

verecek zahiremiz yok" diyerek özür beyanları üzerine; Hz. İbrâhîm'in adamları şehirlerine boş dönmek için, çuvalları kum doldurarak durumu sadece ona bildirirler. Hz. İbrâhîm çok üzülür ve bu üzüntüyle uykuya dalar. İşin aslını bilmeyen karısı Sara çuvallardan birini açıp un bulur ve ekmeği pişirir. Hz. İbrâhîm sıcak ekmeğin kokusuyla uyanır ve karısının "dostunun gönderdiği undan pişirdiğini" söylemesi üzerine; bunun "Hakk'ın bir lutfu" olduğunu dile getirir ve Allâh'a şükürler eder." Bazı kaynaklarda Hz. İbrâhîm'e "Halîl" sıfatının bu hadiseden sonra verildiği de zikredilir.⁹

İbrâhîm-'ades ilişkisini tespit etmek için yaptığımız araştırmada, tahlili yapılmış divanlarda -ilgili beyitlerde- kıssayı hatırlatacak bir açıklama olmadığını gördük¹⁰. Bazılarında ise söz konusu beyitler örnek olarak bile verilmemiştir¹¹. Bu noktadan hareketle divanları taradığımızda çoğunluğu birbirinin aynı şekillerde kullanılmış örnekler bulduk. Tespit edilen örneklerde genellikle Hz. İbrâhîm, Halîl sıfatıyla tevriyeli olarak veya teşbihle sevgiliyi veya güzeli karşılayacak şekilde kullanılırken; sevgilinin güzelliği sofraya, yüzündeki hâl (ben) de o sofradaki mercimeğe benzetilmiştir. İki örnekte ise sadece Hz. İbrâhîm-'ades ilgisine işaret (telmih)le geçmekte, bir beyitte de Halîl'le ilgisi yanında mercimeğin kanı koyulaştırdığı ve durdurduğuna değinilmektedir.

Şeyhî (ö.1431?) ve Rûşenî'de (ö.1486) rastladığımız beyitlerde, Âdemgendüm (buğday), İbrâhîm-'ades ilişkisini hemen hemen aynı ifâdelerle görüyoruz. Şeyhî, enbiyâ ve evliyâyı Cenâb-ı Hakk'ın harmanından başak derleyiciye benzeterek; bu harmandan Âdem(as)in bu buğday, İbrâhîm (as)in de mercimek umduğunu dile getiriyor:

Hırmenünden k'enbiyâ vü evliyâdur hûşe-çîn
Âdem umar dâne-i gendüm Halîlu'llâh 'ades¹²
Şeyhî, D.30,2/10¹³

Rûşenî'de de, Âdem'in buğdayının ve İbrâhîm'in ekip biçtiği mercimeğin, Allâh'ın mucizeler tarlasında bir başak olduğu ifâde ediliyor:

⁹ Nişancızâde, a.g.e. s.85.

¹⁰ Şeyhî Divanı'nı Tedkik'te, "Tenâsüp" bahsinde sadece beyit zikredilmiş (s.199); Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası'nda, "Ben Üzerine Teşbih ve Mecazlar" ve "Yiyecek Maddeleri ile İlgili Diğer Unsurlar" da Hz. İbrâhîm ile ilgi verilmeden kaydedilmiştir(s.235, 490). Nev'î Divanı'nun Tahlili'nde ise, "Hz. İbrâhîm-Âzer" bahsinde "Sevgilinin güzelliği sofraya, benleri bu sofranın mercimeğine benzetilmiştir" denerek ilginin kaynağı hakkında ipucu verilmemiştir (s.28). Ayrıca aynı eserde "Ben ile İlgili Tasavvurlar" bahsinde "'ades" alınmış, fakat beyit ve ilgiye değinilmemiştir(s.175).

¹¹ Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili'nde sadece aldığımız beyitte geçen "mezra'-ı la'l", "Dudak Üzerine Teşbihler ve Mecazlar" konusunda kaydedilmiştir(s.179).

¹² Şeyhî Divanı, Haz. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz, Akçağ, Ankara 1990.

¹³ Örnek beyitlerdeki numaralar ; sayfa, şiir numarası / beyti karşılamaktadır.

Kışzâr-ı mu'cizâtunda senün bir hûşedür
Gendüm-i Âdem Halîlu'llâh eken biçen 'ades¹⁴
Rûşenî, D.114,II/6

Âhî (ö.1517) ise aşağıdaki beyitte Şeyhî ve Rûşenî'deki kullanıma yakın olarak; "Âdem'in buğday, Halîl'in mercimek isteğinde olması gibi gönül kuşunun bir tane için hırs tuzağına düşmesine şaşılmaması"nı dile getirir:

Dâne için dâm-ı hırsa düşse tan mı murg-ı dil
Anda k'Âdem gözleye gendüm Halîlu'llâh 'ades¹⁵
Âhî, D.73,I/8

Bu beyitler dışındaki örneklerde ise, yukarıda kaydedildiği gibi telmih yanında teşbihle geçmektedir. Genel olarak hâl (ben), 'ades (mercimek)e; hat (yüzdeki ayva tüyleri), sebzezâr (çimenlik)e; hüsn (güzellik) veya güzelin yüzü ve yanağı, hem gül bahçesine hem de İbrâhîm'in bereketiyle meşhur sofrasına; sevgili ise -halîl kelimesinin iki anlamından da yararlanarak tevriye ve teşbihle-İbrâhîm'e benzetilmiştir:

Hâl ü hatı bize 'ades ü sebzezârdur
Minnet Halîl hânına selvâ nedür ya men¹⁶
Şeyhî, D.46,7/20

Men tiler men ol yüzi üzre dâyim hâlini
Çün Halîlu'llâh hânında kerek dâyim 'ades¹⁷
Harezmlî Hâfız, D.417,481/3

Hüsnün ziyâfesinde benün çokluğu budur
Dâyim Halîlün illere hân-ı 'ades ola¹⁸
Karamanlı Aynî, D.316,23/4

Hâl-i müşğînün ruhunda yaraşur kılma nihân
Çün Halîlün hânidur kem olmasun andan 'ades¹⁹
Cem Sultan, D.118,CXXXV/4

¹⁴ Dede Ömer Rûşenî Hayatı Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Haz. Semra Aydemir (Tunç), Selçuk Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990.

¹⁵ Âhî Divanı, Haz. Necati Sungur, KB, Ankara 1994.

¹⁶ Şeyhî Divanı, Haz. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz, Akçağ, Ankara 1990.

¹⁷ Hârezmlî Hâfız Divanı, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, TDK, Ankara 1998.

¹⁸ Karamanlı Aynî Divanı, Haz. Ahmet Mermer, Akçağ, Ankara 1997.

¹⁹ Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Haz. Halil Ersoylu, TDK, Ankara 1989. Yayında "Halîl-i hânidur kim" şeklinde okunuş, anlam gereği "Halîl[iün] hânidur kem" olarak değiştirildi.

Kim fülûle benzetse benün yüzi karadur²⁰
Kim fülûli yig gördi Halîlün 'adesinden²¹

Ahmet Paşa, D.232,235/6

Ey Halîlüm ne 'aceb hüsnün gülistânunda biz
Mezra'-ı la'lünde cân ekdükçe biter mercimek²²

Necâtî Bey, D.345,327/3

Gönlümi zülfinde hâliyle konuklar ol Halîl
Dâneler ihzâr ider bir gicelik mihmânına²³

Mesihî, D.267,234/9

Didâr ile ahbâbın ider yâr ziyâfet
Hâl-i ruhını hân-ı Halîle 'ades eyler²⁴

Nev'î, D.288,98/4

Cân murgına gıdâ-yı ruh olmaya münasib
Hâl-i ruhun Halîlüm şeh-dâne bir 'adesdür²⁵

Behiştî (Vizeli), D.279,95/3

Taşlıcalı Yahya (ö.1582) aşağıdaki beytinde farklı bir hayal geliştirerek yüz ile nur, ben ile Ka'be arasında ilgi kurmuş; sevgilinin yüzündeki mercimeğe benzeyen beni, bu görünüşü ve konumuyla nurlara garkolmuş Kâbe'ye teşbih etmiştir. Şâir, güzele "halîl" hitabıyla hem "İbrâhîm-Kâbe" hem de "İbrâhîm-'ades" ilgisine de güzel bir telmihte bulunmuştur:

Ka'be gibi yine müstagra-k-ı envâr olmuş
Ey Halîlüm yüzün üstindeki hâlün 'adesi²⁶

Yahyâ Bey, D,573,479/4

Aşağıdaki örnekte de yine; sevgiliye "halîl" diyen şâir hâl(ben)i, sevgilinin yüzünün mumuna aşk ve şevk ile can atıp yanan bir âşğın siyah bedenine (yandıktan sonra aldığı hâle) ve mercimeğe benzetiyor. "Halîl" kelimesi ile "pervâne, şem'-i cemâl, küyünmiş, 'ades, kurbân" kelimeleri, İbrâhîm'in ateşe

²⁰ Orhan Şaik Gökyay, Ahmet Paşa ve Necâtî'nin beyitlerini de örnek olarak aldığı "Divan Şiirinde Meyveler" (Tarih ve Toplum, CXIX, S.112, s.201205) isimli yazısında söz konusu beyitleri nesre çevirmiş, telmihe bir imada bulunmamıştır. Ayrıca, Necâtî'nin beytinde geçen "halîlüm" kelimesini de sadece "arkadaşım" mânâsıyla karşılamıştır.

²¹ Ahmed Paşa Divanı, Haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ, Ankara 1992.

²² Necâtî Bey Divanı, Haz. Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul 1997.

²³ Mesihî Divanı, Haz. Mine Mengi, AKM, Ankara 1995.

²⁴ Nev'î Divanı, Haz. Mertol Tulum- M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1977.

²⁵ Behiştî Divanı, Haz. Yaşar Aydemir, MEB, Ankara 2000.

²⁶ Yahya Bey Divanı, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1977.

atılması, mercimek kıssası ve oğlu İsmail'i kurban etmesi gibi birkaç kıssaya işaret etmek üzere özellikle seçilmiş görünüyor:

Benzer ol pervâneye hâlün ki şevk ile revân
Cân atup şem'-i cemâlünde küyünmiş nâgehân
Yâ sevâd-ı 'ayn-ı 'âşık yâ 'adesdür bî-gümân
Hey yolında öldüğüm kurbânlar oldugum Halîl²⁷
Yahyâ Bey, D.216,41/IV

Şâir bir başka beytinde; "ağzında bakla ıslanmamak" deyimini muhtemelen Halîlu'llâh ile mercimek ilgisi dolayısıyla "ağzında mercimek ıslanmaz" şeklinde ifade eder:

'Arz itdi hâl-i la'lini agyâra âh kim
Islanmaz ol Halîlümün agzında mercimek²⁸
Yahyâ Bey, D.414,211/5

Aynı deymi Zâtî(ö.1546)de de görüyoruz:

Hâlün Halîlüm öptüm uyurken didüm didi
Islanmaz agzun içre senün Zâtî mercimek²⁹
Zâtî, D.199,695/5

Verdiğimiz örneklerde, birbirine benzer birkaç tasavvurun dışına çıkılmadığı görülmektedir. Bunlarda; başak (hûşe), ben (hâl), pervâne, âşık, Kâbe mercimek ('ades)le; çimenlik (sebzezâr), gülistân, güzellik (hüsn), yüz İbrâhîm(as)in sofrasıyla; sevgili ise Halîl ile ilgili olarak kullanılmıştır. Ancak, Zâtî (ö.1546)nin bir beytinde Halîl ve 'adese telmihle birlikte mercimeğin kanı durdurma, sakinleştirme özelliğine de işaret edildiğini tespit ettik. Ayrıca, mercimeğin bu özelliğine Emrî(ö.1575)de de rastladık:

Rûmda bir beg iken halüne bendeş geçinür
Nice kanum kurıdır gör ki Halîlüm 'adesi³⁰
Zâtî, D.394,1618/3

²⁷ a.g.e.

²⁸ a.g.e.

²⁹ Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı, II. C, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1970.

³⁰ Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı, III. C, Haz. Mehmet Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1987.

Hâlün hayâli hûnı revân itdi dîdeden
 Dirlerdi gerçi kat' ider halpdur demi 'ades³¹
 Emrî

Nitekim, El-Kânûn Fi't-Tıbb'da³² ve Müntehab-ı Şifâ'da³³ mercimeğin kanı koyulaştırdığı, damarlardaki akış hızını düşürdüğü, durdurduğu kaydedilmektedir. Bu gibi hususlara dair pek çok örnek barındıran divanlar tarandığında, divan şâirlerinin toplumla, insanla ilgili her şeyi şiirde rahatlıkla kullanabildikleri ve divan şiirinin sosyal hayatın dışında olmadığı görülecektir.

Sonuç olarak klasik şiirde hiçbir kelime, ibâre, mecâz ve teşbihin gelişigüzel kullanılmadığı, şâirlerin hayâl güçlerini ve yeteneklerini de katarak, gerçek yada geçmiş gibi kabul edilen hadiseleri, kıssaları, meselleri ve inanışları eserlerinde sanatkârâne, fakat bilinene de uygun şekilde ele alıp meramlarını az sözle, telmih ve teşbihler yardımıyla daha etkili bir biçimde ifade ettikleri görülmektedir. Ancak, bu kıssa ve hikâyeleri, kabulleri tespit ettikten sonra divan şiiri anlamak mümkün olabilir. ©

³¹ Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi, Şiir Mecmûası, nr. 14717, vrk. 102 a.

³² İbn-i Sînâ, El-Kânûn Fi't-Tıbb, İkinci Kitap, Türkçe'ye çeviren: Esin Kâhya, AKM, Ankara 200, s.471-72

³³ Celâleddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifâ, I, Giriş-Metin, Haz. Zafer Önler, TDK, Ankara 1990, s.29.